

Andrzej Rykała

Liczebność, taksonomia i położenie prawne mniejszości religijnych w Polsce

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica nr 7, 73-94

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Andrzej Rykała

LICZEBNOŚĆ, TAKSONOMIA I POŁOŻENIE PRAWNE MNIJSZOŚCI RELIGIJNYCH W POLSCE¹

Dzięki wynikom Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r., odnoszącym się do zróżnicowania narodowościowego i etnicznego mieszkańców Polski, do szerszej opinii publicznej dotarły kolejne, kompleksowo opracowane zagadnienia dotyczące struktury ludnościowej kraju, które do wprowadzenia zmian polityczno-ustrojowych w Polsce w 1989 r. były na ogół pomijane, niekiedy falszowane, względnie zniekształcane w przekazach informacyjnych i opracowaniach naukowych. Wyniki wspomnianego spisu nie przynoszą jednak informacji na temat innych, słabo dotąd rozpoznanych, aspektów życia społecznego w Polsce, w tym wiążących się ze zróżnicowaniem religijnym jej mieszkańców.

Celem artykułu jest przybliżenie struktury wyznaniowej Polski, głównie w zakresie, funkcjonujących na obrzeżach obiegu informacji, mniejszości religijnych. Problematyka ta zostanie przedstawiona w ramach następujących kompleksów zagadnień: liczebności, taksonomii i położenia prawnego mniejszości religijnych.

W Polsce dopuszcza się dziś możliwość deklaracji nt. wyznawanej religii w formie wolnej woli zainteresowanych osób, prowadzącej do powstania „specyficznej osoby prawnej” – Kościoła lub związku wyznaniowego. Mówiąc zatem o mniejszościach religijnych, autor będzie posługiwał się przede wszystkim odpowiadającymi im pojęciami Kościołów i związków wyznaniowych.

Wstępując do Unii Europejskiej, Polska dołączyła do grona państw kontynentu o ustabilizowanej sytuacji politycznej, wysokim poziomie rozwoju gospodarczego i równie wysokim poziomie zaspokajania potrzeb społecznych i kulturalnych swoich obywateli. Stała się również integralną częścią jednej z tych struktur współczesnego świata, które wykazują zróżnicowanie w zakresie tworzących je ras, narodów, grup etnicznych, języków i religii.

Zróżnicowanie religijne, będące bardzo istotnym elementem tej wielowymiarowości, nadaje sferze organizacji politycznej społeczeństw europejskich, którą współtworzy Polska, wielość systemów wartości. Systemów współlistniejących ze sobą w imię – jak to określił H. Kubiak – człowieczeństwa, spełnianego indywidualnie, a rozpoczynającego się przede wszystkim od

¹ Artykuł jest poszerzoną wersją referatu opublikowanego w materiałach pokonferencyjnych: J. Kitowski (red.), *Central and Eastern Europe at the threshold of the European Union – an opening balance*, „Geopolitical Studies” [IGiPZ PAN, Warszawa 2004], vol. 12, s. 479–494.

wewnętrznego wyboru wartości (*Religie i Kościoły...* 1993). Wyboru, który odbywa się bez narzuconej z zewnątrz „szaty” ograniczającej swobodę ruchów, niezależnie od tego, w imię jakich wartości jest ona nakładana. Aby ta kultura życia z różnicami była możliwa, potrzebny jest jednak pewien kod. W warstwie treści najbardziej ogólnych – zdaniem wspomnianego autora – jest to kod praw człowieka. Sfera wolności w wielości zamyka się w ramach tego kodu. Zasada ta, mająca ogromne konsekwencje dla indywidualnych i grupowych wymiarów zasad współżycia międzyludzkiego, tkwi u podstaw procesu jednoczenia się Europy.

I chociaż Wspólnota Europejska (zajmująca w Europie – ze względu na charakter procesu integracji państw – pozycję szczególną), dla której priorytetem są sprawy gospodarcze, traktuje szeroko rozumiane prawa człowieka jako jedne z wielu, i to nie najważniejszych, zagadnień, jakimi się zajmuje, to wyznacza jednak w tym zakresie określone standardy. Wszak droga do Wspólnoty wiedzy w praktyce poprzez członkostwo w Radzie oraz akceptację demokratycznych standardów wykreowanych na tym forum, spośród których standardy ochrony praw człowieka, w tym mniejszości, również religijnych, wydają się jednymi z ważniejszych².

I w tę religijną różnorodność Europy, z wypracowanymi przez nią zasadami współżycia międzyludzkiego wpisuje się także Polska, mimo że – w przeciwieństwie do wielu państw europejskich – charakteryzuje ją wyraźna dominacja jednego wyznania – rzymskokatolickiego, a w warstwie relacji międzyludzkich – pewne obciążenia po minionej epoce. Warto jednak przybliżyć sytuację mniejszości religijnych w Polsce, w tym szczególnie i przełomowym momencie dziejowym, jakim jest wejście Polski do UE.

Wykonanie tego zadania wydaje się tym bardziej frapujące, że dotyczy kraju, który w przeszłości słynął ze swojej tolerancji religijnej oraz różnorodności goszczących w nim wyznań, a który po II wojnie światowej przestał być państwem wielowyznaniowym, lub też, ściślej rzecz biorąc, w którym rządzący realizowali koncepcję państwa jedno-, a nawet bezwyznaniowego. Prowadzenie badań w celu przybliżenia problematyki mniejszości religijnych było w tym czasie utrudnione, a w wielu przypadkach nawet niemożliwe. Wydaje się więc rzeczą ze wszech miar pożądaną, aby w okresie nastania swobody poszukiwać i wypowiedzi naukowych, podejmować badania mogące nadrobić te zaległości i przyczynić się znacząco do poznania rzeczywistości, również w jej mniejszościowo-religijnym wymiarze.

Poprawy stanu wiedzy na temat mniejszości religijnych nie ułatwia jednak fakt, że spis powszechny, który mógłby być podstawowym i najbardziej wiarygodnym źródłem informacji o strukturze wyznaniowej społeczeństwa, nie

² Autor ma na myśli głównie, podpisaną przez państwa RE w Rzymie 4 listopada 1950 r., *Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Wśród postanowień *Konwencji* znalazł się przepis (art. 14) zakazujący jakiegokolwiek dyskryminacji, wynikającej m. in. z powodów religijnych, językowych oraz przynależności do mniejszości narodowej.

zawiera pytań dotyczących tej sfery życia człowieka (autor nie wnika tutaj w słuszność bądź niesłuszność argumentów leżących u podstaw podjęcia przez sejm decyzji w tej sprawie).

W rezultacie tych różnorodnych – historycznych i współczesnych, formalnoprawnych i metodologicznych – uwikłań, wiedza o strukturze wyznaniowej i życiu religijnym społeczeństwa w Polsce była, i ciągle jeszcze jest, niezadowolająca.

Kościół mniejszościowe występujące w Polsce należą do następujących religii: chrześcijańskiej, w tym katolickiej, prawosławnej i protestanckiej oraz islamskiej, judaistycznej, hinduistycznej i buddyjskiej. Oprócz Kościołów i związków wyznaniowych, wywodzących się z głównych nurtów religijnych, istnieją w Polsce wspólnoty, które nawiązują do innych, mniej rozpowszechnionych i znanych tradycji religijnych. Ich obecność na mapie wyznaniowej Polski stwarza potrzebę wyodrębnienia dla nich osobnej kategorii klasyfikacyjnej, o nazwie: wyznania niezwiązane z żadną z wielkich religii.

Ponadto brak danych, co do charakteru działania oraz udokumentowanej wiedzy o doktrynie, szczególnie części nowych wyznań, upoważnia autora do utworzenia – wspartego na klasyfikacji przyjętej przez Główny Urząd Statystyczny – grupy tzw. nierozpoznanych Kościołów i związków wyznaniowych.

Kościół katolicki w Polsce, utożsamiany powszechnie z wyznaniem rzymskokatolickim, nie jest jednolity pod względem rytu. Współtworzą go m. in. obok rzymskokatolickiego, charakteryzujące się odmienną liturgią i tradycją Kościoły unickie i wschodnio-katolickie: greckokatolickie (obrzędku bizantyńsko-ukraińskiego), neounicki (obrzędku bizantyńsko-słowiańskiego) i ormiański (obrzędku ormiańskiego)³. Kościoły te, zawierając w 1596 r. unię z Kościołem rzymskokatolickim, zachowały, oprócz wschodnich obrządków, własne języki liturgiczne (wyjątek w tym względzie stanowi Kościół ormiański) oraz uznały prymat papieża w sprawach jurysdykcji kościelnej. Zachowały także z rzymskimi katolikami zgodność w zakresie doktryny wiary.

W oderwaniu od tych Kościołów pozostają inne wyznania nurtu katolickiego, tj. Kościoły mariawickie (Starokatolicki, Mariawitów i Katolicki Mariawitów), Polskokatolicki i Starokatolicki⁴. Z wyjątkiem Kościoła Katolickiego

³ Kościół obrządku bizantyńsko-słowiańskiego w Polsce, zarejestrowany w 1923 r., wyłonił się z Kościoła unickiego. Współtworzyli go byli unicy ziem dawnego zaboru rosyjskiego, którzy siłą oderwani od Kościoła w latach 1839 i 1875. zwrucali się, w celu pozyskania opieki duszpasterskiej, do miejscowego biskupa z prośbą o kapłanów wschodniego obrządku. Powstały w wyniku tych starań Kościół neounicki zachował obrzędowość Cerkwi wschodniej, z całą liturgią w języku starocerkiewno-słowiańskim, uznając papieża za głowę Kościoła powszechnego.

⁴ Kościoły Starokatolicki i Katolicki Mariawitów powstały w 1935 r. Wywodzą się z mariawityzmu – ruchu, któremu początek w dał 1906 r. zwolennicy idei głoszonej przez Marię Franciszkę Kozłowską. Kościoły mariawickie rozwijają kult maryjny i eucharystyczny, uznają tradycje Kościoła z okresu pierwszych siedmiu soborów oraz odrzucają prymat i nieomylność papieża.

Kościół Polskokatolicki powstał w końcu XIX w. w Stanach Zjednoczonych i był wyrazem protestu części emigrantów przeciwko obsadaniu przez tamtejszą hierarchię polskich parafii katolickich księżmi

Mariawitów, kontynuują one zasady starokatolicyzmu – powstałego w 1870 r. nurtu w łonie Kościoła katolickiego, który był wyrazem protestu wobec ogłoszonego na soborze watykańskim I dogmatu o nieomylności papieża. Kościoły te zrzeszone są w Unii Utrechckiej Kościołów Starokatolickich, będącej ramą organizacyjną dla wielu wspólnot starokatolickich w Europie.

W 2002 r. liczba członków mniejszościowych Kościołów katolickich w Polsce (z wyłączeniem obrządku ormiańskiego) wynosiła 131 191. Większość w tej grupie (62,5%) stanowili wierni obrządków wschodnich, skupieni głównie w Kościele obrządku bizantyjsko-ukraińskiego (tab. 1). Wraz ze spadkobiercami liturgii i tradycji ormiańskiej wyznawcy trzech obrządków wschodnich stanowią grupę katolików nieprzekraczającą 100 tys. osób.

Tabela 1

Liczba wiernych i duchownych mniejszościowych Kościołów katolickich (z wyłączeniem wiernych obrządku ormiańskiego) w Polsce w 2002 r.

Nazwa Kościoła	Wierni	Duchowni
Kościół Greckokatolicki	82 000	65
Kościół Neounicki	210	*
Kościół Polskokatolicki	21 938	102
Kościół Starokatolicki Mariawitów	24 158	27
Kościół Katolicki Mariawitów	2 490	15
Kościół Starokatolicki	395	9
Razem	131 191	218 ^a

^a bez uwzględnienia duchownych obrządku neounickiego; * brak danych

Źródło: oprac. własne na podstawie: *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*, 2002, GUS, Warszawa.

Prawosławie, będące jednym z trzech podstawowych odłamów chrześcijaństwa, który rozwinął się w sferze oddziaływania kultury bizantyjskiej, ma w Polsce długą tradycję⁵. Pojawiło się na ziemiach polskich w X w. Dalszy wzrost liczby wiernych prawosławnego obrządku nastąpił wraz z rozszerzeniem się terytoriów Polski ku wschodowi. Sytuacja zmieniła się

niemieckimi. Kościół Polskokatolicki, który wyznaje katolickie prawdy wiary i moralności, ale odrzuca zwierzchnictwo i nieomylny papieża, naukę o odpustach, kult relikwii, w swojej duszpasterskiej postawie podkreśla również potrzeby duchowe i materialne narodu i państwa polskiego. Kościół, utrzymujący zgodność zasad dogmatycznych z Polskim Narodowym Kościołem Katolickim w Stanach Zjednoczonych, zachowuje całkowitą odeń odrębność organizacyjną i jurysdykcyjną. Do Polski polscy katolicy przybyli wraz z reemigrantami w latach 20. XX w.

Kościół Starokatolicki, który swoją działalność na ziemiach Polski rozpoczął w 1871 r., jest pod względem doktrynalnym zbliżony do Kościoła rzymskokatolickiego, nie uznaje jednak dogmatu o nieomylności papieża.

⁵ Prawosławie osadza swoją doktrynę na *Biblii* oraz na tradycji ojców kościoła w zakresie postanowień siedmiu pierwszych soborów. Uznaje Niepokalane Poczęcie NMP i Jej Wniebowzięcie, ale nie jako dogmaty. Podważa pochodzenie Ducha Świętego zarazem od Ojca i Syna (tzw. kwestia *filioque*). Nie uznaje prymatu papieża oraz celibatu księży (w związek małżeński mogą oni wstępować tylko przed uzyskaniem święceń kapłańskich), natomiast opowiada się za utrzymywaniem ścisłych związków z władzą świecką.

diametralnie po zakończeniu II wojny światowej, kiedy w następstwie przesunięcia wschodnich granic Polski, poza jej terytorium pozostało ponad 90% wiernych tego Kościoła.

Mimo tych strat liczebnościowych prawosławie jest najliczniejszym, po rzymskokatolickim, wyznaniem w Polsce. Reprezentowane jest przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Autokefalię, czyli samodzielność, struktur organizacyjnych Kościoła zachowuje od 1925 r., choć datę jego powstania na terenie Polski wyznacza rok 1371⁶.

Genezę wywodzącą się z tradycji prawosławnej ma także Wschodni Kościół Staroobrzędowy. Reprezentuje on wspólnotę społeczno-wyznaniową staroobrzędowców, której wyodrębnienie z prawosławia nastąpiło w drugiej połowie XVII w., w związku z odmową przyjęcia reform zapoczątkowanych przez moskiewskiego patriarchę Nikona, a sprowadzających się do zmiany obrzędów kościelnych, poprawiania ksiąg religijnych oraz ujednolicenia liturgii. Prześladowani za poglądy religijne dotarli m. in. na obszar dzisiejszej Polski (XVIII w.), tworząc w jej północno-wschodniej części wiele, głównie wiejskich, skupisk (tab. 2)⁷.

Tabela 2

Rozmieszczenie i liczebność skupisk staroobrzędowców w Polsce w 1994 r.

Region suwalsko-sejneński		Region augustowski		Region mazurski	
miejsowość	Liczba osób	miejsowość	Liczba osób	miejsowość	Liczba osób
Wodзилki	27	Augustów	910	Wojnowo	16
Leszczewo	10	Gabowe	10	Gańkowo	12
Buda Ruska	9	Grądy	113	Mrągowo	12
Głuszyn	9	Bór	8	Piaski	8
Żłobin	7	Blizna	4	Ruciane Nida	7
Romanowie	5	Szczerba	3	Ukta	6
Aleksadrowo	5	Karczewo	11	Śwignajno	3
Sztabinki	4	Białobrzegi	5	Siniak	2
Hołny Woltera	4	Białystok	7	Zgon	1
Posejanka	1	Goldap	4		
Szury	6	Łomża	20		
Lipniak	3	Elk	5		
Płociczno Osiedle	3	Grajewo			
Suwałki	722				
Sejny	30				
Rosochaty Róg	5				
Razem	850	Razem	1 220	Razem	67

Źródło: oprac. na podstawie badań własnych.

⁶ PAKP sprawuje także opiekę kanoniczną nad Kościołem prawosławnym w Portugalii.

⁷ Kościół staroobrzędowy był drugim, po rzymskokatolickim, którego osobowość prawną uregulowana została odrębną ustawą – z 1928 r.

Wierni Kościołów odwołujących się do tradycji prawosławnej w Polsce stanowili w 2002 r. społeczność liczącą 562 412 osób, z czego 99,8% było członkami Polskiego Autokefalicznego Kościoła. Pomimo braku zwarłości przestrzennej, która cechowała wyznawców prawosławia w okresie przedwojennym, nadal można wyodrębnić obszary ich zwiększonej koncentracji na wschodzie Polski. Zarówno prawosławni, jak i staroobrzędowcy najliczniej reprezentowani są w województwie podlaskim, w którym w 1999 r. (w przypadku prawosławnych) i w 2002 r. (w przypadku staroobrzędowców) mieszkało odpowiednio 63,3 i 89,1% członków tych wspólnot (tab. 3).

Największe zróżnicowanie wewnętrzne wykazują wspólnoty protestanckie. Pojęciem „protestanckie” określano bowiem wstępnie Kościoły wywodzące się z Reformacji (XVI w.), by następnie objąć nim wszystkie wspólnoty religijne, będące w opozycji do Kościoła rzymskokatolickiego. Mimo zróżnicowania religijno-organizacyjnego występującego w polskim protestantyzmie, można wyróżnić wspólne fundamenty doktrynalne wchodzących w jego skład Kościołów i grup wyznaniowych, którymi są m. in.: uznanie *Biblii* za jedyne źródło wiary, odpuszczenie grzechów tylko z łaski Boga, usprawiedliwienie przez wiarę oraz kapłaństwo wiernych. Protestantyzm, który w Polsce pojawił się w 1518 r., tworzą obecnie nurty:

- luterński – w którym człowiek usprawiedliwiony jest jedynie z łaski przez wiarę w Jezusa Chrystusa (reprezentowany przez Kościół Ewangelicko-Augsburski);
- kalwiński – dla którego instytucja Kościoła nie jest potrzebna do zbawienia, gdyż każdy, kto wierzy w Jezusa Chrystusa należy do Świętego Kościoła Powszechnego, niezależnie od wyznania (Kościół Ewangelicko-Reformowany);
- anglikański – nurt reformacki powstały na gruncie politycznym, doktrynalnie zbliżony do kalwinizmu, obrzędowo do katolicyzmu (Kościół Anglikański w Polsce);
- metodystyczny – odwołujący się do „metod pobożności” (Kościół Ewangelicko-Metodystyczny);
- baptystyczny – podkreślający chrzest dorosłych przez zanurzenie (m. in. Kościół Chrześcijań Baptistów);
- adwentystyczny – nastawiony na oczekiwanie szybkiego powtórnego przyjścia Chrystusa (m. in. Kościół Adwentystów Dnia Siódmego);
- zielonoświątkowy – akcentujący chrzest z Ducha Świętego i jego dary (m. in. Kościół Zielonoświątkowy);
- badacki – traktowany również jako część adwentystycznego – akcentujący rolę badania Pisma Świętego (m. in. Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego);
- wolnych Kościołów i związków wyznaniowych – tworzone przez wspólnoty religijne nieidentyfikujące się na ogół z historycznymi nurtami protestanckimi, nawiązujące do różnych tradycji chrześcijańskich (nurt braterski,

chrześcijaństwo apostołskie) lub odrzucające całkowicie tradycję, a także uznające *Biblię*, jako główne źródło wiary;

– reformackich wspólnot lokalnych – tworzone przez Kościoły i związki wyznaniowe odwołujące się do zasad różnych nurtów protestanckich, podkreślające rolę siedziby wspólnoty jako istotne kryterium wyodrębnienia organizacyjnego (m. in. Kościół Jezusa Chrystusa w Lublinie).

Tabela 3

Stan liczebny wiernych Kościołów prawosławnego i starobrzędowego według województw

Województwo	Prawosławni		Starobrzędowcy	
	osób	w %	osób	w %
Dolnośląskie	13 500	2,4	–	–
Kujawsko-pomorskie	6 100	1,1	–	–
Lubelskie	12 100	2,2	–	–
Lubuskie	9 600	1,7	–	–
Łódzkie	5 600	1,0	–	–
Małopolskie	8 000	1,4	–	–
Mazowieckie	18 300	3,3	–	–
Podkarpackie	19 900	3,5	–	–
Podlaskie	355 300	63,3	902	89,1
Pomorskie	20 500	3,7	–	–
Śląskie	18 600	3,3	–	–
Świętokrzyskie	18 700	3,3	–	–
Warmińsko-mazurskie	30 800	5,5	110	10,9
Wielkopolskie	8 400	1,5	–	–
Zachodniopomorskie	16 000	2,9	–	–
Razem	561 400	100,0	1 012	100,0

Źródło: oprac. własne na podstawie: *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*, 2002, GUS, Warszawa.

Wielość nurtów i Kościołów protestanckich nie ma jednak odzwierciedlenia w wielkości stanu liczebnego wspólnoty protestanckiej jako całości. Członkowie poszczególnych Kościołów to jedynie 160 106 osób.

Z szeroko rozumianego nurtu protestanckiego wyrosły także wspólnoty o bardziej synkretycznym charakterze, m. in. Ruch Nowego Życia, który jest organizacją misyjną o charakterze międzywyznaniowym i nie stanowi oddzielnego wyznania. Skupia chrześcijan z różnych wyznań, którzy angażują się w głoszenie Ewangelii⁸.

⁸ Zasady wiary obowiązujące we wspólnocie odwołują się do zasad w Kościołach protestanckich i Kościele rzymskokatolickim. Członkami ruchu, do którego w 2001 r. należało 85 osób, są pełnoetatowi pracownicy misyjni, mający status osób duchownych (*Wyznania...* 2002).

Jeszcze bardziej synkretyczny charakter ma Wspólnota Unitarian Uniwersalistów, która nawiązuje do tradycji Braci Polskich, czyniąc to jednak w duchu bardziej uniwersalistycznym. Nie wymaga ona od wiernych przestrzegania zasad konkretnej doktryny, akcentuje natomiast swobodę wyznania i tolerancję religijną⁹.

W Polsce, otwartej w przeszłości dla wiernych różnych wyznań, do dziś istnieją wspólnoty religijne powiązane również z niechrześcijańskimi tradycjami. Judaizm, religię wyznawaną przez Żydów, reprezentuje Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich¹⁰. Związek reprezentuje judaizm ortodoksyjny, a więc odłam podkreślający konieczność ścisłego przestrzegania zasad Tory. Podzielony na 9 gmin i 3 filie, stanowiących integralną część gmin, liczy ok. 1 300 członków (rys. 1). Wyznawcy religii mojżeszowej są spadkobiercami jednej z najstarszych zorganizowanych wspólnot wyznaniowych, sięgających korzeniami XII w.

Wyznania tradycji judaistycznej występujące w Polsce współtworzy także, od XIV w., karaimizm – religia wyrosła z kontestacji wobec tradycyjnego judaizmu, z którego odrzuca wszelkie komentarze talmudyczne, włączając zarazem elementy zapożyczone z islamu i chrześcijaństwa. Wyznawcy karaimizmu skupieni są w Karaimskim Związku Religijnym, liczącym w 2002 r. 150 osób (według danych Narodowego Spisu Powszechnego z tegoż roku w Polsce przebywały 43 osoby deklarujące przynależność do tej grupy etnicznej).

Do szeroko rozumianej tradycji żydowskiej, w tym judaistycznej, nawiązuje – liczące 45 osób – Havurah Lelimud Jahadut – Bractwo Dla Poznania Judaizmu (*Wyznania...* 2002). Zgodnie z przyjętą nazwą zajmuje się ono kultywowaniem obrzędów i zwyczajów żydowskich oraz pomaga w samoidentyfikacji swych członków jako Żydów.

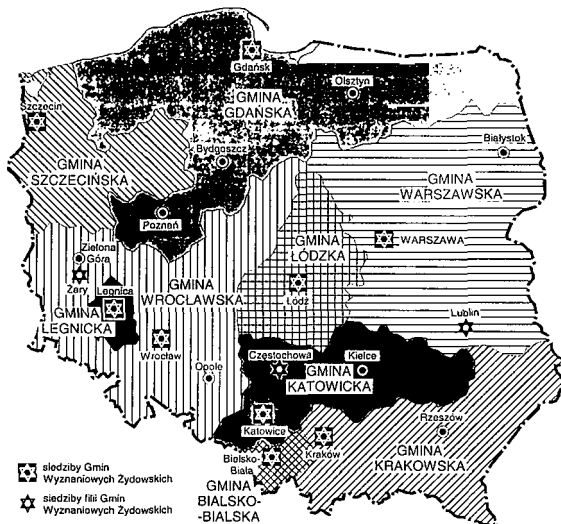
Swoje wspólnoty religijne w Polsce ma także islam¹¹. Wśród wyznań tej tradycji najliczniejszą grupę – 5 tys. osób – stanowi Muzułmański Związek Wyznaniowy. Zrzesza on głównie przedstawicieli społeczności tatarskiej, której przodkowie pojawili się w Polsce pod koniec XIV w. Skład etniczny Związku ma swoje odzwierciedlenie w jego strukturze organizacyjnej, którą tworzą

⁹ Podstawową zasadą wyznawaną przez polskich uniwersalistów, których społeczność w 2002 r. liczyła 289 osób, jest wiara w jedynego Boga i miłość bliźniego (*Wyznania...* 2002).

¹⁰ Judaizm oznacza zarówno religię narodową wyznawaną przez Żydów (jego wyznawcą jest ten, kto urodził się z matki Żydówki), która dopuszcza jednak możliwość przyjmowania wyznawców innego pochodzenia etnicznego, jak i ogół wartości, norm i postaw wynikających z tradycji i obyczajów narodu żydowskiego (*Zarys...* 1992). Doktryna religijna judaizmu wywodzi się głównie z jednej z trzech części Biblii, tj. pięcioksięgu (Tora) oraz – stanowiącego równoznaczna podstawę dogmatyczną – rabinackiego kodeksu religijno-prawnego, zwanego Talmudem. Zgodnie z doktryną religijną judaizmu, Jahwe jest jedynym Bogiem, który zawarł przymierze z narodem żydowskim, uznając go za naród wybrany. Z tego narodu wyjdzie Mesjasz, który zbawi ludzkość i ustanowi królestwo Boże na ziemi (będące przygotowaniem do ostatecznego królestwa w przyszłym świecie), gdzie nastąpi zmartwychwstanie oraz sąd ostateczny i powszechny, dopełniający dzieła Boskie.

¹¹ Islam, naj młodszą z wielkich religii świata, swoje zasady doktrynalne czerpie ze świętej księgi *Koranu* i ustnej tradycji – sunny. Pięć podstawowych zasad islamu stanowią: wyznaczenie wiary, modlitwa, jałmużna, post i pielgrzymka do Mekki.

Bohonnicka i Kruszyniańska gminy wyznaniowe, reprezentujące miejsca ich tradycyjnego zamieszkania oraz gminy Białostocka, Gdańska, Gorzowska i Warszawska – utworzone m. in. dla reprezentowania ich późniejszych skupisk (tab. 4).

Rys. 1. Struktura administracyjno-terytorialna Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich

Źródło: oprac. własne na podstawie: <http://www.jewish.org.pl/polskie/gminy.html>

Podział wśród wyznań tradycji islamskiej w Polsce jest również odzwierciedleniem zróżnicowania w świecie samego islamu i jego rozbicia na poszczególne odłamy¹².

¹² Islam nie był i nie jest religią jednorodną. Dzieli się na wiele odłamów, w tym dwa skupiające największą liczbę wiernych i występujące niemal od jego zarania: sunnizm („ludzie tradycji i zgodnej opinii”) i szytyzm („stronnicwo Alego”). U ich genezy leżały w większym stopniu kwestie natury politycznej, niż zasady dogmatyczne. W sporze o inwestyturę po śmierci proroka Muhammada, jedna z grup uważała, że władzę w kalifacie powinien przejąć Ali ibn Abi Talib, kuzyn i zięć proroka, inna grupa twierdziła, że prawo do dziedziczenia po proroku powinno być udziałem jego rodu. Zwolennicy Alego – szyici – utworzyli odrębne ugrupowanie w łonie islamu, którego szczególną cechą jest wiara w imamów, czyli ziemskich przewodników ludzi. Szyizm uznaje istnienie łańcucha pięciu, siedmiu lub dwunastu imamów, z których ostatni zniknął w niejasnych okolicznościach i pojawia się ponownie jako prorok (*mahdi*). Sunnici z kolei, to zwolennicy

Stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej, liczące 57 członków, jest wspólnotą szyicką, opierającą swoją naukę na *Koranie*, sunnie i naukach immamów szyickich, z kolei Islamskie Zgromadzenie Ahl-ul Bayt jest organizacją fundamentalistów islamskich. Motywem powstania tego zgromadzenia było zwycięstwo rewolucji islamskiej w Iranie, z której ideałami członkowie zgromadzenia się utożsamiają.

Z tradycji islamskiej wyrasta także, liczące 38 członków, Stowarzyszenie Muzułmańskie „Ahmadiyya”, którego członkowie, w odróżnieniu od zwolenników zasad ortodoksyjnego islamu, głoszą przekonanie, że założyciel islamskiego ruchu „Ahmadiyya” – Hazrat Mirza Ghulam Ahmad (1835–1908) jest mesjaszem.

Tabela 4

Wyznania tradycji islamskiej w Polsce^a

Odlam islamu	Nazwa Wspólnoty	Liczba wiernych	Liczba duchownych
Sunnicki	Muzułmański Związek Religijny	5 000	*
Szyicki	Stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej	57	2
	Islamskie Zgromadzenie Ahl-ul Bayt	52	2
Ruch Ahmadiyya	Stowarzyszenie Muzułmańskie „Ahmadiyya”	38	1
Razem		5 147	5 ^b

* brak danych; ^a zarejestrowane na podstawie ustawy o stosunku państwa do danego kościoła lub innego związku wyznaniowego oraz ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania; ^b bez uwzględnienia duchownych Muzułmańskiego Związku Religijnego.

Źródło: oprac. własne na podstawie: *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*, 2002, GUS, Warszawa.

Należy także podkreślić, że wyznania obu tradycji niechrześcijańskich, tj. judaistycznej i islamskiej, stanowią nierozzerwalny element struktury religijnej Polski, niemal od zarania jej dziejów (rys. 2).

W Polsce obecne są także religie Dalekiego Wschodu, wywodzące się z tradycji hinduistycznej i buddyjskiej. W przeciwieństwie jednak do religii o islamskim i judaistycznym rodowodzie, pojawiły się tu one znacznie później, gdyż dopiero w połowie lat 70. XX w., na fali zainteresowań tym kręgiem kulturowym w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych.

sposobu postępowania, reguł, wypowiedzi i wartości wyznawanych przez Muhammada oraz jego towarzyszy i pierwszych czterech prowadzonych przez Boga kalifów: Abu Bakra, Umara, Usmana i Alego.

U podłożu podziału leżały także zasady dogmatyczne, dotyczące funkcji, jakie powinna pełnić osoba następująca po Proroku. Sunnicki stoją na stanowisku, że „następca” Proroka był jego kalifem, tylko jako władca nowo założonej gminy, szyici – że następcy powierzono również czterydziesiątą wiedzę i że jest on interpretatorem nauk religijnych. Między szyityzmem i sunnizmem istnieje zatem zarówno różnica w kwestii następstwa politycznego, jak i autorytetu religijnego.

Tabela 5

Wyznania tradycji hinduistycznej i buddyjskiej w Polsce

Tradycja religijna	Podstawowe odłamy		Nazwa wspólnoty	Liczba członków	Liczba nauczycieli
Hinduistyczna	Hinduizm		Związek Ajapa Yogi	109	–
			Światowy Uniwersytet Duchowy „Brahma Kumaris” w Polsce	135	3
			Grupa Wyznaniowa „Śri Vidya”	16 ^a	1 ^a
	Krisznaizm		Międzynarodowe Towarzystwo Świadomości Kryszny	895	506
			Stowarzyszenie Świadomości Duchowej Miłości w Polsce	12	–
		Instytut Wiedzy o Tożsamości „Misja Czaitanii”	1 340	114	
Buddyjska	Maha-jana	odmiana koreańska	Szkoła Zen Kwam Um w Polsce	152	38
		odmiana japońska	Buddyjska Wspólnota Zen Kannon	94	5
			Związek Buddystów Zen „Bodhidharma”	54	5
			Stowarzyszenie Buddyjskie Sangha „Kandzeon”	119	6
	Wadźrajana		„Wspólnota Bez Bram” Mumon Kai Związek Buddyjski „Zen Rinzai”	57 ^a	16 ^a
			Związek Buddyjski Karma Kagyu	1 020 ^b	12 ^b
			Związek Buddyjski Tradycji Karma Kamtzang	1 725	9
			„ponad podziałami” Misja Buddyjska „Trzy Schronienia” w Polsce	800	13
Razem			6 528	728	

^a w 2001; ^b w 1998.

Źródło: oprac. własne na podstawie: *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*, 2002, GUS, Warszawa.

Obie religie – zarówno hinduizm, jak i buddyzm – wykazują wewnętrzną różnorodność w zakresie tworzących je odmian (por. tab. 5). Hinduizm jest luźnym konglomeratem wielu nurtów wyznaniowych (w tym dwóch podstawowych, zwanych od imion najczęściej czczonych bóstw wisnuizmem

i siwaizmem)¹³. Buddyzm – który w przeciwieństwie do hinduizmu nie tworzy tak bardzo synkretycznych odmian religijnych – występuje na ogół w postaci swoich tradycyjnych nurtów: hinajany (Mały Wóz), mahajany (Wielki Wóz) i wadžrajany (Diamentowy Wóz)¹⁴. To wewnętrzne zróżnicowanie obu religii znajduje swoje odzwierciedlenie w strukturze organizacji hinduistycznych i buddyjskich występujących w Polsce.

Hinduizm reprezentują w Polsce: Związek Ajapa Yogi, Światowy Uniwersytet Duchowy „Brahma Kumaris” w Polsce, Grupa Wyznaniowa „Śhri Vidya”¹⁵.

Z tradycji hinduistycznej wyrósł także ruch krysznaitów, będący współczesną kontynuacją personalistycznej, monoteistycznej tradycji religijnej zwanej wisnuizmem (wajsznawizmem)¹⁶. W Polsce reprezentowany jest przez Międzynarodowe Towarzystwo Świadomości Kryszny, dla którego głównym obiektem kultu jest Najwyższy Osobowy Bóg, Kryszna lub też Jego ekspansje (np. Wisznu), Stowarzyszenie Świadomości Duchowej Miłości w Polsce, dla którego najwyższą osobowością Boga jest Radha-Krishna oraz Instytut Wiedzy o Tożsamości „Misja Czaitanii”, którego celem jest nauczanie i wprowadzanie w czyn filozofii i praktyki Bakti Jogi – miłosnej służby dla Osoby Boga¹⁷.

¹³ Hinduizm, mimo różnic wynikających z odmiennych preferencji, w odniesieniu do bóstw, rytuałów kultowych, mitów i tradycji, ma także pewne wspólne fundamenty doktrynalne, którymi są: karma, czyli prawo moralne, jakie sprawia, że każdy czyn wywołuje odpowiednie skutki, zależne od jego moralnej wartości, oraz reinkarnacja, czyli ponowne wcielanie się w różne istoty, w zależności od uwarunkowań karmicznych i wyzwolenia z kołowrotu wcieleń.

¹⁴ Buddyzm jest religią, w której bogowie nie mają znaczenia w zestawieniu z wyborem własnej drogi dokonany przez jednostkę w celu doskonalenia się i wyzwolenia. Centralnym punktem doktryny buddyzmu jest problem cierpienia ujęty w „Czterech Prawdach”: o cierpieniu, o przyczynie cierpienia, o zniweczeniu cierpienia, o drodze do zniweczenia cierpienia. Celem życia wyznawców buddyzmu jest wygaszenie wszelkich pragnień, wyzwolenie się z cierpienia, osiągnięcie całkowitego spokoju i zuznanie stanu nirwany – stanu wiecznego błogostawieństwa, w którym pożądanie, niewiedza oraz cierpienie nie istnieją.

Współczesny buddyzm występuje przede wszystkim w dwóch postaciach: buddyzmu therawada (Nauki Starszych), reprezentującego nurt hinajany i buddyzmu mahajana, który wyznaje najczęściej, bo 56% buddystów. Wadžrajana reprezentuje głównie buddyzm tybetański (lamaizm).

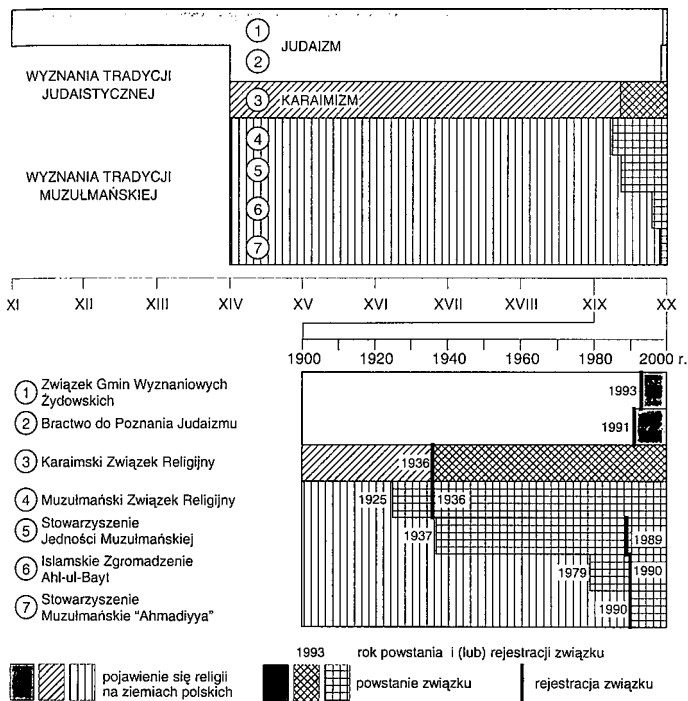
¹⁵ Związek Ajapa Yogi – wyznanie nawiązujące do weddyjskiej tradycji sabbrahman (dźwięk jest absolutem), którego celem jest dążenie do samopoznania poprzez: wybranie i uznanie guru oraz oddawanie mu czci, ścisłe przestrzeganie zasad określających pożywanie i tryb życia, praktykę mantr (dźwięków) i rozważanie prawd ducha.

Światowy Uniwersytet Duchowy „Brahma Kumaris” w Polsce, to ruch czczący osobę jego założyciela jako medium hinduskiego Boga Siwy, którego zadaniem jest kształcenie osobowości człowieka.

Grupa Wyznaniowa „Śhri Vidya” akcentuje naukę duchową, której głównym elementem są medytacje, uprawiane przez członków we własnych domach.

¹⁶ Wyznawcy ruchu wierzą, zgodnie z nauką Kryszny, że uwolnienie się od karmy, tym samym zakończenie wędrowni i powrócenie do Boga, możliwe jest nie poprzez zaprzestanie działania i zatopienie się w kontemplacji, lecz poprzez własne czyny, myśli i słowa poświęcone Bogu. Rozpoczęcie prawdziwego, duchowego życia wynika z oczyszczenia swych zmysłów i umysłu z pożądania, chciwości i gniewu oraz rozwinięcia w sobie cech, uznawanych przez Wedy za cztery filary życia duchowego, takich jak: współczucie, prawdomówność, czystość i wyrzeczenie.

¹⁷ Zwoleńnicy Towarzystwa zobowiązani są do przestrzegania czterech podstawowych zasad: 1) stosowania diety laktowegitariankiej, 2) wstrzemięźliwości seksualnej, 3) abstynencji polegającej na nieprzyjmowaniu jakiegokolwiek substancji odurzających i używek oraz 4) rezygnacji z hazardu. Praktykują ponadto medytację polegającą na intonowaniu imion Boga Kryszny.

Rys. 2. Wyznania tradycji judaistycznej i islamskiej w Polsce w historycznej perspektywie.

Źródło: oprac. własne.

Stowarzyszenie Świadomości Duchowej Miłości w Polsce działa poprzez wcielanie w życie zasad wolności sumienia i powszechnego braterstwa, szanowanie życia na każdym poziomie i wychowanie w duchu wzajemnego poszanowania oraz pogłębianie świadomości religijnej.

Instytut, nauczając i wprowadzając w czyn filozofię i praktyki Bakti Jogi, propaguje wiedzę o duchowej tożsamości, transcendentnej pozycji istot żyjących oraz ich funkcji jako cząstek Boga. Wspólnota propaguje wśród wyznawców wysoką moralność, ducha braterstwa i miłości bliźniego oraz podejmuje działania w zakresie ochrony życia i środowiska naturalnego.

Związki wyznaniowe wywodzące się z tradycji buddyjskiej reprezentują natomiast w Polsce jedynie dwa nurty buddyzmu: wadźrajana i, zrzeszający większość wyznawców, mahajana. Ten drugi występuje w postaci zen, w swoich odmianach japońskiej i koreańskiej¹⁸. Wspólnotę buddyjską w naszym kraju tworzą: Szkoła Zen Kwam Um w Polsce, Buddyjska Wspólnota Zen Kannon, Związek Buddyjski Karma Kagyu, Stowarzyszenie Buddyjskie Sangha „Kandzeon”, Związek Buddystów Zen „Bodhidharma”, „Wspólnota Bez Bram” Mumon Kai Związek Buddyjski „Zen Rinza”, Związek Buddyjski Tradycji Karma Kamtżang i Misja Buddyjska „Trzy Schronienia” w Polsce¹⁹.

¹⁸ Zen (w języku japońskim odpowiednik sanskryckiego słowa *dhjana*, oznaczającego medytację) jest jedną z wielu szkół buddyjskich. W szkole tej, zgodnie z nazwą, kładzie się głównie nacisk na medytację.

Według doktryny buddyjskiej wszelkie cierpienia i nieszczęścia w życiu człowieka, także w życiu społeczeństw i narodów oraz innych istot, wynikają z podstawowej niewiedzy dotyczącej własnego istnienia. Świadomość własnej istoty, która – zgodnie z doktryną buddyjską – jest zarazem istotą wszechrzeczy, sprowadza się do przeświadczenia, że wszyscy istnieją tylko jako odrębne jednostki, różne od wszystkiego, co je otacza. Ten egocentryczny punkt widzenia stwarza w ludziach poczucie osamotnienia i zagrożenia, powoduje wewnętrzny konflikt, konflikty z innymi ludźmi oraz konflikt człowieka z jego naturalnym środowiskiem. Zdłużenie odrębności rodzi postawę walki i egocentryczną filozofię przetrwania kosztem innych. Celem praktyki buddyzmu zen jest zatem przekraczanie egocentrycznego doświadczenia siebie i wszechświata jako dwóch odrębnych bytów. Nazywa się to urzeczywistnianiem własnej Prawdziwej Natury, osiągnięciem stanu Umysłu Buddy, a także przebudzeniem lub oświeceniem.

¹⁹ Szkoła Zen Kwan Um jest międzynarodowym stowarzyszeniem ośrodków i grup medytacji pod duchowym przewodnictwem Dae Soen Sa Nima Seung Sahna, sprawującego funkcję 78. patriarchy buddyzmu Zen koreańskiej tradycji Czogie. Ośrodki (w Warszawie, Gdańsku, Krakowie, Łodzi i Pile) oraz grupy (w Białymostku, Bydgoszczy, Częstochowie, Katowicach, Olsztynie, Opolu, Raciborzu, Rzeszowie, Sieradzu, Szczecinie, Toruniu i we Wrocławiu) Szkoły Zen Kwan Um w Polsce są miejscami praktyk religijnych, takich jak medytacje, poranne i wieczorne śpiewanie sutr, rozmowy z Mistrzem Zen, praktyki pokłonów. Do istniejącej ponad dwadzieścia lat Szkoły należą ludzie różnych orientacji i światopoglądów.

Do Zen, w jej japońskiej tradycji, nawiązuje również Buddyjska Wspólnota Zen Kannon. Powstała w 1987 r., po wizycie w Polsce Roshiego Jakusho Kwonga, mnicha i mistrza tradycji japońskiej zen soto, którego członkowie wspólnoty wybrali na swojego nauczyciela.

Największą organizacją buddyjską pozostającą poza Polską Unią Buddyjską – organizacją zrzeszającą większość buddyjskich związków wyznaniowych w kraju – jest Związek Buddyjski Karma Kagyu, zarejestrowany w Polsce w roku 1984 (początkowo jako Stowarzyszenie Buddyjskie Karma Kagyu). Związek nie podlega żadnym organizacjom zagranicznym, chociaż stanowi część ogólnoswiatowej sieci ośrodków buddyjskich należących do linii Karma Kagyu – jednej z czterech głównych tradycji buddyzmu tybetańskiego. Szkoła Karma Kagyu jest linią przekazu jogicznego, zorientowaną zdecydowanie na praktykę, na którą składają się: poklony, recytacje mantr i medytacja.

Związek Buddyjski Tradycji Karma Kamtżang powstał w wyniku rozłamu w szkole Karma Kagyu z powodu braku akceptacji części jej członków dla kolejnej inkarnacji przywódcy duchowego szkoły (Karmapa). W Związku Buddyjskim Tradycji Karma Kamtżang skupione są osoby praktykujące buddyzm tybetański, według tradycji szkoły Karma Kamtżang, znanej też pod nazwą Karma Kagyu. Szkoła Kagyu to jedna z czterech głównych szkół buddyzmu tybetańskiego. Różnice pomiędzy szkołami, wynikające na ogół z uwarunkowań historycznych, dotyczą jedynie zewnętrznych aspektów praktyki religijnej, takich jak używanie różnych tekstów liturgicznych lub też kładzenie większego nacisku na wybrane aspekty praktyki buddyjskiej. Związek działa pod bezpośrednią opieką klasztoru Benchen Phuntok Dargye Ling. Duchowym jego opiekunem jest Tenga Rinpoche, opat klasztoru Benchen Phuntok Ling z Nepalu. Najwyższym autorytetem duchowym tej szkoły jest Jego Świątobliwość Gjalang Karmapa.

Związek Buddystów Zen „Bodhidharma” (do 1991 r. występujący pod nazwą Związek Buddystów Zen – Sangha) główny nacisk kładzie się na medytację zen. W jej trakcie stosuje się różne praktyki oddechowe lub pracę nad koanami – paradoksalnymi problemami duchowymi. Częścią praktyki jest również recytacja sutr i oddawanie czci Buddom i Bodhisattwom. Celem praktyki buddyzmu zen reprezentowanego przez Związek jest przekraczanie egocentrycznego doświadczenia siebie i wszechświata jako dwóch odrębnych bytów. Nazywa się to urzeczywistnianiem własnej Prawdziwej Natury, osiągnięciem stanu Umysłu Buddy, a także

Oprócz wymienionych wyżej Kościołów i związków wyznaniowych, wywodzących się z jednej z wielkich religii, istnieją w Polsce wspólnoty, nawiązujące – jak już wcześniej wspomniano – do innych tradycji religijnych, które w wielu przypadkach łączą także elementy różnych wyznań. Do tej grupy zaklasyfikowano wspólnoty wywodzące się m. in. z:

– ruchów neopogańskich – odwołujących się do wierzeń dawnych Słowian (reprezentowane m. in. przez Zrzeszenie Rodzimej Wiary)²⁰;

– ruchu Różokrzyżowców – odwołującego się do gnostycko- ezoterycznego chrześcijaństwa, będącego częścią długiej i pradawnej tradycji Szkół Misteryjnych, Gnostyków, Albigenów, Katarów i klasycznych Różokrzyżowców z XVII w. (m. in. Lectorium Rosicrucianum, Międzynarodowa Szkoła Złotego Różokrzyża)²¹;

– sufizmu – synkretycznego ruchu, propagującego połączone w jedną całość duchowe praktyki zaczerpnięte z mistycyzmu hinduskiego, buddyjskiego,

przebudzeniem lub oświeceniem. Postawa Buddy, rozumiana jako stan umysłu, pozwala działać uważnie, skutecznie, odpowiedzialnie i zdecydowanie, w harmonii ze wszystkim. Człowiek ze sposobem życia przyczynia się do tego, aby w świecie panowała większa harmonia i wzajemne zrozumienie. Trening zen uczy dyscypliny, rozjaśnia umysł, uwalnia od negatywnych emocji. Wdrąca do pracy i uczy szacunku dla pracy innych. Ludzie zen nie angażują się w jakąkolwiek walkę o władzę czy dominację. Włączają się natomiast w osobistą pomoc innym, w sprawy społeczne, w pracę na rzecz harmonii między ludźmi, na rzecz pokoju i ochrony środowiska naturalnego.

Stowarzyszenie Buddyjskie Sangha „Kandzeon” jest wspólnotą stworzoną przez Amerykanina Demisa Merzela Genpo, liczącą ponad tysiąc członków na całym świecie, głównie w USA. Poprzez medytacje, nauczanie grupowe i indywidualne, grupowe odosobnienia i inne formy aktywności religijnej stowarzyszenie realizuje naukę Buddy, zgodnie z nauczaniem zen Genpo Senseia.

„Wspólnota Bez Bram” Mumon Kai Związek Buddyjski „Zen Rinzai” nawiązuje do powstałej w XII w. szkoły rinzai (nazwę zaczerpnięto od imienia założyciela chińskiej szkoły mistycznej z IX w., Lin Tsi). Nauka i praktyka tej szkoły różniły się od znanych do tej pory japońskiemu buddyzmowi sposobów wpływania na umysł, według którego oświecenie (*satori* lub *bodai*) mogło nastąpić jedynie poprzez intuicję. Zen odrzucił sakralne formuły, rytuały, wiarę w zbawcę, pisma i kazania. Akcentował jedynie bezpośredni wgląd w prawdziwą naturę rzeczywistości. Nauki zen zalecały, jak utrzymywać postawę przy medytacji, oddychać i koncentrować umysł, aby osiągnąć stan spokoju i pustki w umyśle. Członkowie „Wspólnoty” w Polsce, zgodnie z zalecaną praktyką, prowadzą zbiorowe zajęcia w ośrodkach i indywidualnie w dowolnym zakresie.

Misja Buddyjska „Trzy Schronienia” w Polsce jest organizacją działającą „ponad podziałami” występującymi w buddyzmie i dążącą do jego integracji. Organizacja wspiera i promuje edukację polskich mnichów i mniszek w krajach buddyjskich. Zgodnie ze swoją otwartością na wszystkie tradycje buddyjskie, zakłada ona, że każda osoba pragnąca zostać mnichem czy mniszką może być wyswięcona w dowolnej spośród istniejących tradycji buddyjskich, zgodnie z własnym wyborem. Organizacja rozpowszechnia także nauki Dharmy, poprzez przedstawianie ich w możliwie najbardziej zrozumiałej formie. W ten sposób dąży do uczynienia z buddyzmu w Polsce religii bardziej zrozumiałej i społecznie akceptowanej. Przedstawiając społeczeństwu polskiemu ideały buddyjskie, Misja chce uniknąć, spotykanego w krajach niebuddyjskich, obrazu tej religii jako sekty. Członkowie Misji dokonują recytacji „Schronień” buddyjskich, prowadzą modlitwy i medytacje, próbują utrzymać właściwą postawę etyczną oraz unikają zła, czynią dobro i niosą pomoc innym.

²⁰ Zrzeszenie Rodzimej Wiary, to neopogańskie ugrupowanie, które kultury i rozwija dawne obyczaje i obrzędy Lechitów. Założenia, cele i zasady działania Zrzeszenia ujęte są w *Wyznaniu Wiary Lechitów*, które akcentuje podstawowe elementy rodzimej wiary Lechitów, bardzo istotne dla współczesnych jej wyznawców, takie jak: dziedzictwo, instynkt, rozsądek, doświadczenie, rozum i nauka.

²¹ Przesłanie Lectorium Rosicrucianum, Międzynarodowa Szkoła Złotego Różokrzyża dostosowane jest do silnie indywidualizowanej świadomości współczesnego człowieka. Różokrzyżowcy są wyznawcami chrześcijaństwa gnostycko- ezoterycznego, włączają zarzecz do swojej wiary elementy zapożyczone z buddyzmu.

zaratusztrańskiego, żydowskiego, chrześcijańskiego i muzułmańskiego (Zachodni Zakon Sufi)²².

– bahaizmu – religii o skłonnościach uniwersalistycznych, dążącej do zjednoczenia ludzkości i ustanowienia powszechnego pokoju poprzez przemianę życia jednostek i odnowę społeczeństwa (Wiara Baha’i)²³.

Wykaz wspólnot zaklasyfikowanych do tej, dość pojemnej, kategorii religijnej zawiera tab. 6.

Tabela 6

Wyznania niezwiązane z żadną z wielkich religii

Nazwa wspólnoty	Liczba członków
Lectorium Rosicrucianum, Międzynarodowa Szkoła Złotego Różokrzyża	246
Stowarzyszenie Chrześcijańskiej Nauki	35 ^a
Zbór Panmonistyczny	15
Kościół Zjednoczeniowy ²⁴	261 ^b
Zachodni Zakon Sufi	576
Wiara Baha’i	344 ^c
Wspólnota Nauk Różokrzyża	16
„Strażnica” – Towarzystwo Biblijne i Traktatowe, Zarejestrowany Związek Wyznania Świadków Jehowy	124 294
Zrzeszenie Rodzimej Wiary	169
Razem	125 956

^a w 1996; ^b w 1992; ^c w 1999.

Źródło: oprac. własne na podstawie: *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*, 2002, GUS, Warszawa.

Do tej kategorii należy także „Strażnica” – Towarzystwo Biblijne i Traktatowe (Zarejestrowany Związek Wyznania Świadków Jehowy), będąca trzecim pod względem liczby wiernych – po Kościele rzymskokatolickim i

²² Zachodni Zakon Sufi jest synkretycznym ruchem łączącym różne tradycje religijne (hinduistyczne, buddyjskie, zaratusztrańskie, żydowskie, chrześcijańskie i muzułmańskie). Połączenie to ma swoje odzwierciedlenie w synkretycznych formach modlitewnych. Wyznawcy wykonują różne pieśni religijne i modlitwy, podczas których wypowiadają kolejno różne imiona Boga, a wraz z nimi oddechy i, odpowiednicie dla danej tradycji religijnej, gesty rytualne. Zachodni Zakon Sufi pozostaje równocześnie pod silnym wpływem monoteistycznej koncepcji Boga.

Zakon jest ruchem świeckim dostępnym dla wszystkich, bez względu na wyznanie, a członkostwo w nim nie wymaga porzucenia dotychczasowej tradycji lub religii. Członkowie Zakonu biorą udział w spotkaniach i nabożeństwach różnych religii i tradycji duchowych.

²³ Wiara Baha’i, której założycielem w XIX w. był Baha’u’llah, głosi: jedność Boga, jedność religii oraz zasadę jedności i równości wszystkich ludzi, bez względu na ich przynależność rasową i społeczną; nieuniknioną realizację idei światowego pokoju; obowiązek samodzielnego poszukiwania prawdy; zgodność religii z wiedzą naukową; konieczność podporządkowania się własnemu rządowi; podnoszenie do rangi służby Bogu wykonywaną pracę zarobkową; potrzebę stworzenia międzynarodowego języka pomocniczego bądź jego wyboru spośród już istniejących.

²⁴ Pełna nazwa wyznania brzmi: Kościół Zjednoczeniowy, czyli Ruch p.w. Ducha Świętego dla Zjednoczenia Chrześcijaństwa Światowego.

Kościołe prawosławnym – wyznaniem w Polsce. Wyznawcy Związku, który swoją doktrynę wywodzi ze Starego i Nowego Testamentu, bardzo drobiazgowo analizują i dosłownie interpretują teksty biblijne oraz, co stanowi bardzo charakterystyczny element ich działalności religijnej, głoszą zasady swojej wiary „od domu do domu”, próbując pozyskać dla Związku nowych członków²⁵.

Istnieje ponadto grupa Kościołów i związków wyznaniowych o nieokreślonym jednoznacznie charakterze działania i doktrynie²⁶. Choć część z nich (m. in. Związek Wyznaniowy Polska Chrześcijańska Służba, Niezależna Gmina Wyznania Mojżeszowego w Gdańsku, Związek Buddyjski „Kholdong”) nawiązuje w swoich ogólnych założeniach do znanych powszechnie nurtów religijnych, to jednak brak wielu danych, dotyczących działania oraz udokumentowanej wiedzy o doktrynie, upoważnia do objęcia ich wspólną kategorią klasyfikacyjną: nierozpoznane Kościoły i związki wyznaniowe²⁷. Kategoria ta – do której należy 56 Kościołów i związków wyznaniowych – wykazuje stan przejściowy, zmniejszający się wraz ze sprecyzowaniem przez tworzące ją wspólnoty danych o charakterze działania i informacji o zasadach doktrynalnych.

Wszystkie wymienione Kościoły i związki wyznaniowe mają osobowość prawną i są, zgodnie z polską konstytucją, równouprawnione. Oznacza to zakaz wszelkiej dyskryminacji Kościołów i związków wyznaniowych i nakazuje państwu ich równe traktowanie i równe uprawnienia. Należy przy tym

²⁵ Świadkowie Jehowy, będący najliczniejszym odłamek założonego w XIX w. przez Charlesa Russella ruchu Badaczy Pisma Świętego, uznają tylko Boga jednoosobowego (Jezus i Duch Święty pozabawieni są przymiotów boskości). Zobowiązują się, zgodnie z ewangeliczną zasadą nie zabijania, do pacyzizmu, co nakazuje obowiązek odmowy służby wojskowej, postugiwania się bronią oraz oddawania czci sztandarom.

²⁶ Chrześcijańskie Centrum „Pan jest Sztandarem” – Kościół w Tamowie; Chrześcijański Kościół Dobry; Chrześcijański Kościół „Dobra Nowina”; Chrześcijański Kościół „Maranatha” w Wiśle; Chrześcijański Kościół „Miecz Ducha” w Kaliszu; Chrześcijański Związek Wyznaniowy „Zródło”; Izraelska Niezależna Gmina Wyznaniowa w Poznaniu; Kościół Chrześcijan w Rybniku; Kościół Chrześcijański „Jezus Zyje”; Kościół Chrześcijański „Otwarte Drzwi”; Kościół Chrześcijański w Świdniku; Kościół Chrześcijański w Warszawie; Kościół Demonstrantów Polskich; Kościół Dobrego Pasterza; Kościół „Ekklesia” w Warszawie; Kościół Jezusa Chrystusa „Syjon” w Rzeszowie; Kościół Jezusa Chrystusa Wiary Chrześcijańskiej; Kościół Jezusa Chrystusa w Kamiennej Górze; Kościół Jezusa Chrystusa w Krakowie; Kościół Miłosiernego Boga; Kościół Miłosierdzia Jezusowego; Kościół „Misja dla Polski”; Kościół Panteistyczny „Pneuma”; Kościół Unitariański; Lokalny Kościół w Kwidzynie; Medytacyjne Stowarzyszenie Najwyższej Mistrzini Czing Hai w Polsce; Miejscowy Kościół w Lublinie; Misja Pokołe; Niezależna Gmina Wyznania Mojżeszowego w Gdańsku; Polski Ewangeliczny Kościół Braterski; Polski Kościół Dialogu; Polski Kościół Słowiański; Rodzimy Kościół Polski; Ruch Świadomości Baba Ji; Stolica Boża i Barankowa Apostołów w Duchu i w Prawdzie, Alfa-Omega, Początek i Koniec; Uczniowie Ducha Świętego; Urysnowska Społeczność Ewangeliczna; Warszawski Kościół Międzynarodowy; Wspólnota „Drzewo Oliwne”; Wspólnota Drog-czen w Polsce; Zbór Ewangelicko-Baptystyczny; Zbór Ewangelicznych Chrześcijan w Duchu Apostołów; Zbór w Opolu – „Społeczność Wywołanych”; Zgromadzenie Braci i Sióstr „Politeistów”; Zakon Braci Zjednoczenia Energetycznego; Związek Buddyjski Dak Shang Kagyu; Związek Buddyjski „Kholdong”; Związek Buddystów Czani; Związek Duch i Moc; Związek Garuda w Polsce; Związek Hathha Jogi „Brama Jogi”; Związek Khyung Dzon w Polsce; Związek Kwinarystów; Związek Wyznaniowy „Eckanar”; Związek Wyznaniowy Polska Chrześcijańska Służba; Związek Wyznaniowy „Wierzy w Dobro Człowieka”.

²⁷ Niektóre z nich, jak np. Niezależna Gmina Wyznania Mojżeszowego w Gdańsku, powstały w wyniku rozłamów, będącego efektem podejmowanych przez Zarząd Główny ZGWZ prób odsunięcia ze stanowiska przewodniczącego tanczej gminy.

podkreślić, że państwo, gwarantując konstytucyjnie wolność sumienia, uznaje autonomię wolnego wyboru, pozostającego wewnętrzną sprawą jednostki, wykraczającą poza zakres kompetencji państwa i prawa. Wolność sumienia uzewnętrznia się w swobodnym kształtowaniu i wyrażaniu myśli przez człowieka i ich urzeczywistnianiu w formie działania lub postawy, jeśli działania te nie naruszają ogólnie obowiązujących przepisów. Gwarantując zatem wolność działania organizacji religijnych państwo powinno zachowywać bezstronność w sprawach przekonań religijnych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym.

Na określenie organizacji o charakterze religijnym obowiązujące prawodawstwo używa pojęć „Kościoły i inne związki wyznaniowe”. Pojęcia te są równoważne i oznaczają wspólnoty religijne zakładane w celu wyznawania i szerzenia wiary religijnej, mające własny ustrój, doktrynę i obrzędy kultowe²⁸.

Według stanu na dzień 10 października 2003 r. 158 Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce dysponowało osobowością prawną i jako kościoły i inne związki wyznaniowe wchodziły one w stosunki z państwem. Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi poszczególne Kościoły i inne związki wyznaniowe w Polsce mają następujące formy i podstawy regulacji statusu prawnego:

– **umowę międzynarodową**, która dotyczy Kościoła katolickiego (obok wyznania rzymskokatolickiego, również grekokatolickiego, neounickiego i ormiańskiego), funkcjonującego na podstawie umowy międzynarodowej – konkordatu między Polską a Stolicą Apostolską oraz ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego;

– **ustawę o stosunku państwa do danego Kościoła lub innego związku wyznaniowego**, która dotyczy 15 Kościołów (wraz z Kościołem katolickim) i związków wyznaniowych działających na podstawie odrębnych ustaw określających ich stosunki z państwem;

– **ustawę o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (rejestr Kościołów i innych związków wyznaniowych)**, która dotyczy 143 Kościołów i innych związków wyznaniowych wpisanych do rejestru Kościołów i innych związków wyznaniowych.

Należy przy tym podkreślić, że równouprawnienie Kościołów i związków wyznaniowych nie koliduje ze zróżnicowaniem formy regulacji ich sytuacji prawnej²⁹.

W latach 1990–2003, w okresie rozwoju demokracji w Polsce, w którym obywatele korzystali z wolności zakładania zrzeczeń i stowarzyszeń, rejestrację uzyskiwały (wraz ze związkami wyznaniowymi wpisanymi na podstawie art. 41 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, a więc „przeniesionymi”

²⁸ Zgodnie z art. 2 pkt 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. nr 29, poz. 155).

²⁹ Zgodnie z ustawą o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.

ze starego rejestru) 143 Kościoły i inne związki wyznaniowe³⁰. Zestawienie decyzji o rejestracji w poszczególnych latach przedstawia tabela 7.

Dane zawarte w tabeli 6 pozwalają ocenić tempo przyrostu wyznań w omawianym okresie. Wskazują one na wysoki przyrost liczby wyznań, szczególnie w latach 1989–1998, kiedy obowiązywały dość liberalne zasady ich rejestracji.

Wchodząc do Unii Europejskiej Polska udowodniła, że spełnia kryteria stawiane przed państwem demokratycznym. Umożliwia ono swoim obywatelom korzystanie z prawa do organizowania się m. in. według kryteriów religijnych, a więc z wolności zakładania Kościołów i związków wyznaniowych.

Tabela 7

Liczba Kościołów i związków wyznaniowych wpisanych do rejestru Kościołów i innych związków wyznaniowych w latach 1990–2003

Data wpisu do rejestru	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Liczba decyzji rejestracyjnych	49	8	8	6	9	12	15
Data wpisu do rejestru	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Liczba decyzji rejestracyjnych	19	9	–	2	2	–	4

Źródło: oprac. własne na podstawie: www.centrum.k.pl/tekst/wyznania.htm

Trzeba bowiem zaznaczyć, że dziś prawa człowieka to już nie tylko wartość filozoficzna, lecz także norma prawa międzynarodowego. To proces internalizacji prawa konstytucyjnego poszczególnych państw, wymuszający w imieniu wspólnoty ogólnoludzkiej istotną modyfikację dotychczasowych zasad współżycia społecznego. Szansę, a jednocześnie wymierne kryterium ujawnienia się wielości współlistniejących systemów wartości, stanowi więc także proces integracji europejskiej.

W przypadku Polski występuje jeszcze potrzeba stworzenia państwa, w którym w parze z demokratycznymi unormowaniami prawnymi, w ramach kodu praw człowieka, każdy odmienny sposób spełniania człowieczeństwa, w tym wyznawana religia, byłby w pełni możliwy, a nie tylko „wspaniałomyślnie” tolerowany na obrzeżach obszarów zajętych przez większość. W społeczeństwie powinna również obowiązywać pokora wobec równości rzeczywistości, bez wrogości wobec tych, którzy pod względem religijnym wybrali inaczej. Dopiero to wszystko razem pozwoli zmienić pozycję kościołów mniejszościowych z „obcych” w społeczeństwie polskim na pozycję „swoich, choć innych”.

³⁰ W okresie od 17 maja 1989 r., tj. od dnia wejścia w życie ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, do 25 stycznia 2002 r., wydano 42 decyzje odmawiające wpisu do rejestru Kościołów i innych związków wyznaniowych. Liczba ta nie oznacza 42 związków wyznaniowych, gdyż niektóre z nich otrzymały decyzje odmowne wielokrotnie.

LITERATURA

- Mikołajczyk B., 1996, *Mniejszości w prawie międzynarodowym*, Wyd. UŚ, Katowice.
- Religie i Kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych*, red. I. Borowik, A. Szyjewski, 1993, „Nomos”.
- Rykała A., 1999, *Staroobrzędowcy w Polsce*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 2, s. 39–52.
- Rykała A., 2001, *The changing of the social-political situation of the Jewish minority after Second World War*, „Chosen problems of Political Geography in Central Europe” [Gdynia], s. 129–135.
- Rykała A., 2002, *Trwanie i powroty do żydostwa – Żydzi we współczesnej Polsce*, „Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Presoviensis. Folia Geographica”. 6 [Presov], s. 54–68.
- Rykała A., 2004, *The position of religious minorities in Poland AT the moment os accesion to the EU, Central and Eastern Europe at the threshold of the European Union – an opening balance*, Warszawa.
- Urban K., 1994, *Mniejszości religijne w Polsce 1945–1991*, Kraków.
- Wyznania religijne Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*. 2003, GUS, Warszawa.
- Zarys encyklopedyczny religii*, red. Z. Drozdowicz, 1992, Poznań.
- Zdybicka Z., 1992, *Religia i religioznawstwo*, Lublin.

Załącznik I

Kościoły i wierni nurtów protestanckich w Polsce

Reprezentowany nurt	Nazwa Kościoła	Liczba wiernych	Udział członków Kościoła we wspólnocie protestanckiej w kraju (%)
1	2	3	4
Luterański	Kościół Ewangelicko-Augsburski	79 050	49,40
Kalwiński	Kościół Ewangelicko-Reformowany	3 570	2,20
Anglikański	Kościół Anglikański w Polsce	52	0,03
	Kościół Ewangelicko-Metodystyczny	4 380	2,70
Baptystyczny	Kościół Chrześcijan Baptystów	4 537	2,80
	Biblijny Kościół Baptystyczny	33	0,02
Adwentystyczny	Kościół Adwentystów Dnia Siódmego	9 484	5,90
	Adwentyści Dnia Siódmego – Poruszenie Reformacyjne	74	0,05
	Kościół Chrześcijan Dnia Sobotniego	30	0,02
	Kościół Reformowany Adwentystów Dnia Siódmego	25	0,02

1	2	3	4
Zielonoświątkowy	Chrześcijańska Wspólnota Zielonoświątkowa	1 600 ^a	1,00
	Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej	860	0,50
	Kościół Zielonoświątkowy	20 376	12,70
	Jednota Braci Polskich	221	0,10
	Zbór Stanowczych Chrześcijan Ewangeliczna Wspólnota Zielonoświątkowa	508	0,30
	Centrum Biblijne „Jezus jest Panem”	117 ^b	0,07
	Kościół „Chrystus dla Wszystkich”	286	0,20
	Zbór Ewangelii Łaski	58	0,04
	Apostolski Kościół Wolnych Chrześcijan	280	0,20
	Kościół Chrześcijański „Nowe Przymierze”	80 ^b	0,05
	Wspólnota Chrześcijańska „Wieczernik”	195	0,01
	Badacki	Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego	300
Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego		2 313	1,40
Świecki Ruch Misyjny „Epifania”		1 665	1,00
Urząd Apostolski Jezusa Chrystusa		30	0,02
Wolnych Kościołów i związków wyznaniowych	Kościół Boży w Chrystusie	2 312	1,40
	Nowoapostolski Kościół	5142	3,20
	Kościół Jezusa Chrystusa Świętych Dni Ostatnich (Mormoni)	1 150	0,70
	Kościół Zborów Chrystusowych	5 092	3,20
	Kościół Chrystusowy	3 413	2,10
	Ewangeliczny Związek Braterski	300	0,20
	Kościół Wolnych Chrześcijan	2 938	1,80
	Stowarzyszenie Zborów Chrześcijan	365	0,20
	Zbór Chrześcijański	25	0,02
	Kościół Chrześcijański w Duchu Prawdy i Pokoju	161	0,10
	Kościół Ewangelicznych Chrześcijan	2 090	1,30
	Misja „Centrum Służby Życia”	81	0,05
	Kościół Ewangeliczny „Misja Łaski”	150	0,09
	Wspólnota Chrześcijańska „Pojednanie”	35	0,02
	Zbór Ewangeliczny „Agape” w Poznaniu	80	0,05
	Zbory Boże Chrześcijan Dnia Siódmego	123	0,08
	Chrześcijańska Wspólnota Ewangeliczna	150	0,09
	Chrześcijańska Wspólnota „Jezus Panem”	20	0,01
	Zbór Wolnych Chrześcijan	20 ^b	0,01
	Zbór Chrześcijan Ewangelicznych „Betel”	20	0,01
Kościół Ewangeliczny „Ichtus”	19 ^c	0,01	
Warszawski Kościół Chrystusowy	52 ^d	0,03	

1	2	3	4
	Kościół Pentakostalny	72	0,04
	Zbór Ewangeliczny „Jeruzalem”	30	0,02
	Chrześcijański Kościół Głosiciele Dobrej Nowiny	5 500	3,40
Reformackich	Zbór w Wodzisławiu Śląskim	84	0,05
Wspólnot	Kościół Chrześcijański „Arka” w Poznaniu		
Lokalnych	Kościół Jezusa Chrystusa w Werbko- wicach	107	0,07
	Kościół w Radomiu	25 ^c	0,02
	Wspólnota Chrześcijańska „Wrocław dla Jezusa”	24 ^e	0,01
	Kościół Jezusa Chrystusa w Lublinie	52 ^b	0,03
		50 ^c	0,03
Razem		160 106	100,00

^a w 1994; ^b w 2001; ^c w 1999; ^d w 1998; ^e w 2000.

Źródło: oprac. własne na podstawie – *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*. 2002, GUS, Warszawa.

Andrzej Rykała

THE NUMERICAL FORCE, CLASSIFICATION AND LEGAL STATUS OF RELIGIOUS MINORITIES IN POLAND

Minority Churches in Poland can be divided into 7 main groups: Catholicism, Orthodoxy, Protestantism, Islam, Judaism, Hinduism, and Buddhism. Beside Churches stemming from main religious families, there are some congregations belonging to other traditions or combine elements derived from various backgrounds which are labelled here as 'other denominations' unrelated with any of main religions. In addition to this, some religions for which no reliable data was available, has been classified in this paper as new or unidentified denominations.

Polish legislation uses the term 'Churches and other religious organisations' to denote religious groups established to cultivate and propagate a confession, have their own status, doctrine and rituals. In Poland 158 Churches and religious organisations have legal status (as of October 10, 2003) and their relations with the state are defined by appropriate regulations, such as: international agreements, legislation on the relationship between the state and particular Churches or religious organisation, act on Guarantees of Freedom of Conscience and Freedom of Religious Persuasion.

dr Andrzej Rykała
Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ